

EGY HUMANISTA KÖLTŐ.

Az irodalmi romanticismus szelleme egy élő tiltakozás volt a rationalismus vagy intellectualismus azon túlhajtása ellen, mely a matematikai fatalismus egy nemére kellett, hogy előbb-utóbb vezessen. Midőn azt hitték a rationalisták, hogy egy új idealismus és a szabadság új felfogása útját egyengetik, voltaképen csak a nyers materialismus karjaiba dőltek, mert semmi sincs, a mi a régiek «ὄλη»-jéhez, «αναγκη»-jához közelebb állana, mint egy vak és észszerűtlen erő föltételezése. Innen az, hogy a német metaphysikai szellem egész sóvársággal vetette magát Spinoza feltámasztott ethikájára, melyben a Herder — Jacobi — Göthe-féle új generatio azt a tartalmasabb, mélyebb philosophiát pillantotta meg, melyet a korszellem követelt, szemben azzal a népszerű irányzattal, mely a francia encyclopedisták és Locke eszméiből táplálkozott.

«Candide» izekre szedte volt a XVIII-dik század lapos optimismusának gyarló szerkezetét. Leopardi, Heine, Byron, Schoppenhauer elnyögték mindazt, mi ügyökbe akadt, s a mi tápul szolgálhatott felgyült kedélyüknek, vagy izzásig hevithette makacs képzelmüket. Mindkét felfogás téves eszmékből indul ki s az emberi szellemnek egyaránt vissza kelle vetnie a vigyorgó idióta szerepét s az útszéli koldusét, ki kérkedve fitogtatja sebeit. De hogyan egyeztetni össze a kettőt? Hogyan termékenyíteni meg a könnyvet a mosolyt,

a kétségbeeséssel a hitet, a szenvedéssel a boldogságot? Napjaink életnézete nem volt arra való, hogy a vallásos érzés kovászának anyagául szolgáljon; optimismusában több volt az iskolás felületesség, mint a naiv mélység, pessimizmusában több a szemérmetlen iparlovag erőltetett rimázkodása, mint az őszinteség. Az erkölcsi hatás emeltyűjét másutt kellett megtalálni, s kétségkívül az együttes akarás erélyében, s az emberiségnek a vállvetett munka értékéből merített önbizalmában.

Íme e társadalmi eszme, melynek szószólójaként Hugo Victor állott síkra, s melynek befogadására politikai szereplése nem kevés befolyással volt. Látta a nyomort, mely buján fogantja a rütságot, a tudatlanságot, a bünt. Gyermeki szívtét sajtás fogta el e látványon, de a férfiúi lélek tette pezdült s hatalmas szavakkal hívott fel a közös munkálkodásra, a rajtunk nehezülő átok egyesült megtörésére. Oly sok a szerencsétlen ember, oly sokan takarnak vedlett rongyaik s himzett bíboraik mögött egy-egy féltett sebet, nem tudva, kivel megosztani, nem tudva, kihez fordulni, mikor a hallgatás már teher. A puszták vadjának, ha áruló nyil sebzé meg, jól esik felorditania; a társadalmi egyénnek nem szabad fölvernien az alvót, a kancsal részvét koldustarisznyát vet nyakába s aztán dolga után lát. Milliók várnak epedve új evangeliumot, s csoda-e, ha türelmetlenségükben mohón kapnak a legsilányabb ponyva után is? A talaj fölszántva; vessük el bele az erkölcsi reform magvait, a szeretetet, fölvilágosodást, békét, jólétet, szabadságot, tökélyt.

Hugo Victor érezte, hogy a romantika nyügei sokkal tovább tartották őt lekötve, semhogy oka ne lett volna sietni philosophiai eszméi diadalának biztosításával. S ez eszmék, minden kétségen felül, leghívebb, legtalálóbbs kifejezései a kor forrongó irányharczainak. Revelálók, erkölcsileg átalakítók, mint maga a század társadalmi törekvése, s e mellett

az aether-tiszta keresztyén szellem fuvalma leng át rajtok. Modern gondolkodás és mélyen keresztyénies érzület, e kettőben áll Hugo költői és bölcsészeti eredetisége. Ez kölcsönöz egyfelől bölcselkedésének ellenállhatlan érdeket, s ez hidalja át másfelől fejlődése két fázisát, megfejtve irodalmi elfeladásának titkát s érezhetlen kötelekekkel visszatartva még őt a Chateaubriandék elhagyott zászlójához.

De nem elég, hogy a tudomány elveket állapítson meg; vannak, kik előtt a merő igazság korántsem hat még oly rábeszélőleg, mint várni lehetne. A szép az igaznak benső természete. megvalósulásának lélektani föltétele.

Hogyan volna tehát másként bármely nagy igazság végleges diadala kilátásba helyezhető, hahogy nem hozatik előbb ez alapon is összhangzatba az emberi szívvel és annak örök, változhatatlan szükségleteivel? Összes polgárosodásunk történetében még eddig nem érvényesült nagy kulturális elv, a nélkül, hogy egyszersmind valamely korszerű művészet közvetítő alakját ne öltötte volna magára. Csak mint ilyen biztosíthat lappangó munkásságának mélyebb, tartósabb sikert. Azért Hugo Victor világirodalmi jelentőségének méltatásában mindig és mindenütt kizárólagos szempont lesz az, hogy és mi módon felelt meg e követelménynek? Vallásbölcselemi eszméi költői programjában, legutolsó alkotásai egyikében, a «Religions et religion»-ban messze veti el magától a keresztyén hagyományok alapját. A mikor tapogatózva, támolygó léptekkel megindul, hogy egy Istent keressen, az elérendő eredményt nem akarja semmi egyébnek köszönni, mint önmagának s értelme természetes ösztönének. De hát minek eloltani a gyertyát annak, a ki komolyan látni akar valamit? A világosság még nem idézett elő nem létező dolgokat, ellenben a szemnek nélkülözhetlen. Nem azért gyújtunk fényt, hogy azt, a mi van, még valóbbá tegyük, de, hogy gyarló látásunkat kalauzolja. Mi szüksége van Istennek arra, hogy

lássuk, ha nem mi érezzük, hogy nem lehetünk el nélküle? Az erdei vad által fölnevelt csecsemő bizonyára nem fog megtanulni beszélni, de azért a beszéd nem szűnik meg lényegesen jellemezni az embert. Kétségtől rossz kiindulópont s ha Hugo ennek daczára is valamely istenpótló surrogatumra bukkan, úgy ez fontos érv a positiv hívók mellett.

Daczára ennek, kik a költőt már korábbi éveiből ismerik, kik borongó odaadással csüngtek «Hernani»-jának sejtelmes költészetén, s dagadó kebelvel szívták magokba a «Notredame» mysticus legét, nem egyszer érezhetnek meglepetést azon változás felett, mely kedélyhangulatát, életnézletét oly gyökeresen átalakítja. Hová lőn a lovagkor sötét emlékei iránt az a rajongásszerű áhitat, hová a csodás elmerülés egy régen mult kornak erényben s bűnben egyaránt szabad, korlátozatlan szellemébe? Ruy Gomez kürtje nem riad már, Claude Frolo szörnyű szenvedélye nem kísért a göth székesegyház komor falai közt, sem Gringoire nem kóborol üres gyomorral, telt szívvel az ódon Páris kalandos szűk utcáin. A költő délszaki képzelete nem vezet többé Gwynplain idegrázó arca, Thisbe gyászos vívódásai elé; hatalmas ecete nem festi a rőzsetűz által megvilágított cigánytábor szeszélyes alakjait, sem Esmeralda részegítő tánczát. A középkori romantika összes bája könnyű páraként foszlik légbé ama dermesztő gúny közeledtére, mely a tizenkilencedik század fiának ajkairól lövel elé. Domenichino «Pietája», Rafael «Spozalizziája», Correggio «Assumptio»-ja, megannyi hamisított Isten, melynek glóriáját kőporral tisztogatják. A keresztyén Mindenható élettelen báb, kinek orra alá valamely fiatal ördög szénnel bajszot mázol. És az evangelium? Következetlenségek halmaza, melyben az első emberpár vétke miatt millió ártatlan szenved büntetést, hogy bocsánatot se nyerjen addig, míg egy új bűn, a Megváltó keresztrefeszítése, a nem érdemelt bűnhődés alól föl nem oldja. Mi a keresztyén ördög?

A pogány satyr halvány utánzata, ostoba, ügyetlen, ízléstelen, kezdetleges, kinél a majom is derekabb ficzkó. Könnyű volna kimutatni e superlatív áradozások tarthatlan voltát; hogy Hugo magát a művészet jogosultságát igyekszik kétségbevonni, mikor a végtelennek érzéki kifejezését gúnynyal illeti; hogy a legkicsinyesebb sophismákhoz folyamodik, mikor a biblia tekintélyét megdönteni akarja, hogy a keresztyénséget is, mint világszellemet, teljesen félreösmeri, midőn az ördögnek merőben népies felfogásáról beszél s feledni látszik, hogy e vallás a gonosznak elvét egész felsőbbrendű pszichikai tényezővé emelte a keresztyénnek erkölcsi világában, s hogy e szerint Mephistó még sokkal inkább a keresztyénség ördöge, mint Belial vagy Astaroth. Mindez azonban üres szalma-cséplés volna. A kritika szívesen elhagyja magát vakíttatni Hugo egyénisége briliáns lényétől, de arra nem vállalkozhatik, hogy mértéktelen túlzásait komoly számba vegye.

Nincs e költőnek oly végtelen csodálója, ki némi gyanút ne érezne mellette s aggálylyal ne kísérné merész röp-tének ingatag csapongását. Teljesen hiányzik benne a lángész jóhiszemősége. Koczkáztatása nem a hős bátorsága, ki számot vetett a veszélylyel, melylyel szembe megy, hanem a gamin vakmerősége, ki csak csodálatni óhajt. Megbizhatlan, mint a gyermek, s nem ura, de rabszolgája tehetségének. Egészben és általában nyolczvan évére is csak az az «enfant sublime», kinek érdekes sajátságai környezetét hangos ámulatra ragadták.

Hugo Victor megtanít arra, hogy a lángelmék közt is fokozat van. Mily más benyomást tesz ránk Shakspeare. Hozzá, ki maga az örök, változhatlan s mégis ezerféleképp változó természet, az emberi lét és gondolkodás minden nagy kérdésében bizodalommal fordulhatni. Felelete, mely mint Apollo oraculum, méltóságteljesen foly ajkairól, mindig tartalmaz valami ős igazat, megnyugtat, lecsillapít. Nem kapkod soha

nem látott, hallott dolgok után, de saját bensőnket fedi fel nekünk s tanácsával, bölcs irányzásával, épen mint Sokrates, saját remegő kezünket vezeti oda az igazság megtapogatására. S még ott is, hol bölcs szeme elhomályosul, hol izmos szárnyai meglankadnak s dermedve törnek meg a kikutatatlan küszöbe előtt: nem resteli bevallani gyöngeségét, hogy még bukása is vigasztalásunk forrásává legyen, mert mi békíthet ki inkább önmagunkkal, mint az a tudat, hogy egy ily elme is kétségeinknek, vergődéseinknek osztályrészesevé kénytelen szegődni.

Hugo Victornak még az igazság sem kell, ha nem tündöklik. Minden gondolatában élet-halál harcot viv a lényeg tárgyilagossága a forma alanyiaságával. Szenvedélyes nyelve megannyi syréntől népesített örvény, mely a beletévedt eszmét menthetetlenül elnyeli. Képes az igazat szépen kifejezni, ezt kisebb rendű tehetség is megteszi, de nagy költőtől megvárjuk, hogy a szépet is igazán fejezze ki, tudniillik azzal az igazsággal, mely magának a szépnek független, benső sajátja, s mely ugyanegy dolog üdvös vagy káros voltáról kétszer győz meg.

Azokban Hugonál úgy tapasztaljuk, hogy már nyelvezete is egy oly Procrustes-ágy, melyben a tartalom legtöbbszőr vagy összezsugorodik, vagy aránytalanul kiterjed, de ritkán tartja meg azt az eredeti méretet, melyben a józan ítélet előtt szokott mutatkozni. Pedig mi jellemezhetné egyéb az érett szemléletet, ha nem az, hogy szempontjai rendezésében komoly alapossággal jár el, minden tárgynál a megfelelő mértéket használja. Montblancot nem viszonyít a bogáncskoróhoz. Nem úgy mint Hugo Victor, a socialista, ki midőn a vasárnap megünneplése ellen mennydörög, ily sajátjaosan érvel:

«A végtelenség így hát csak hat napig halad.
A hetedikhez érve egyszerre fennakad.

Erőtlen visszahökken, kifárad és megáll,
Vasárnapnak nevezzük, ez itt a véghatár.»

De hát mi köze van a végtelenségnek ahhoz, hogy a szegény mozdonyvezető hét nap közül egyet családjá körében töltsön-e vagy ne? hogy a hírlapok közönsége a maga rendes telenyomott hasábját egy nappal előbb olvassa végig vagy később? hogy a feltört tenyerű munkás csekély élelmiszerét ma szerezz-e be, vagy holnap? hogy a bűzös gyárak piszkos rabja hetenkint egyszer ünnepi ruhát öltösz-e vagy ne? Bizzuk ezt a gyakorlati szükség irányadására s ne fojtsuk metaphysikai töprengésekbe az életkövetelte valóságot.

Szerencsére, ha kérlelhetlen éllel üldözi is költőnk az egyház külső dogmáit, jó érzéke megsugja neki, hogy ne engedje magát a gúny által odáig ragadtatni, hol már maga a legszabadabb gúny is megfordított dogmává válik. Tisztelet a józan kételynek. Fuvalma olyan, mint az esti szellő, megtisztít, felfrissít, új erővel tölt el. Ez oka annak, mért hatnak oly jótékonyan e sorok Hugo Victortól, midőn a kételyről beszél:

* E tengeren
Hol szélvész, hó és fagy, piszok s bűz megjelen,
S egyszerre önti ki bösz keble vad dühét,
Egy kis csoport tudás sötéten int feléd.
Ép mindmegannyi rév, hanem voln' szirt csupán.
Ott tűn föl Vesale sírgödrök oldalán,
Zeno és Sokrates is ott emelkedik.
Meg Pyrrhon, feketén, hogy látni is alig.
Tovább a hét bölcs, mint a cykladok köre,
Fölöttük felhő, hab, köd s pára megtöre;
Swift, Rabelais, Montaigne, Kant, s Herder súlyedőn,
Hegel horongva, s ott Lukrécznak csúcsa fönn.
Leggyászosabbak ám a kaczagók, hiszen
A csillagbolt alól kaczaj ki nem viszen,
Rossz, s jó időhöz ez, gyarló fejünk felett.
Az ellen, a ki van, nem épít födelet.

Meg nem teheti azt, hogy hegy ne álljon ott,
 El nem hallgattat egy tűzhányó Vezuvot.
 Sem észak szelének jégcsapós sípjait.
 Dagadó tengerárt ez arra nem tanít.
 Habzó áldozatot tegyen vagy ne tegyen
 Halvány bolygójának a mérhetlen egen?
 Miben zavarja a rózsát kikeletkor
 Hogy nyíljon, ha nyílni szükség neki' attól?
 Hunyj szemet bár s kiáltsd: látni sem akarok!
 A sugaras zápor, mindegy, tovább zuhog.
 Nevess. Jó. Istenét, túl áthatlan falán,
 Csöppet sem zavarja a gúnyos Luczián.
 Erdő. mező. virág. kalász. hegy és patak.
 Sarkazmusitokra semmit sem hajtanak.
 S a gönczölszekere láthatlan kocsisa
 Fejét sem emeli, vállát sem mozdítja,
 A mint szekerével a zenithre ballag,
 Hogy lássa mit ír csak Voltaire Thiriotnak?
 Vajjon kaczájában biztos a kaczagó?
 Nyelvében az Isten csak henye, léha szó,
 Rücsköli a papnak keményített ingét.
 Mért? Hogy ellenálljon annak, a ki hisz még.
 Ez minden? Mi végre? Választás sötétben:
 Hinni vagy tagadni véletlenből épen.
 Mit használ már ily egy örült kétség között,
 Nem-et dadogni csak, mert más igent nyögött?

Dicső szavak! Egy nagy genius izen hadat bennök a
 hölcselők azon hamis faja ellen, mely egyebet se tesz, mint
 vállat von, mosolyg s feled. Hugo itt kérlelhetetlenül bánik
 el azzal a közfelfogással, mely szerint legbiztosabb módja a
 lét nagy problémái megoldásának az, ha egyszerűen kité-
 rünk előlük. E hang itt a haladó európai művelődés hangja,
 komoly, férfias, önérzetes, az epicuri lágyság legkisebb szí-
 nezete nélkül. A «Religions» szerzője megveti a humort.
 mely igaz, hogy a kedély legmagasabb álláspontja, de szen-
 vedőleges, meddő s a fejlődő gondolkozásra, a cselekvő aka-

ratra nézve merőben értéktelen. Meglehet, hogy tehetsége sincs rá, műveiben legalább alig mutathatni fel helyet, mely ez értelemben lenne kivéve; tény azonban, hogy ez indokolásnál elmésőbbet se találhatott volna ki, erényt csinálendő a kényszerűségből. Az ő egyenlősége a tökélyben való egyenlőség, nem pedig, mint a humoristáé. a gyarlóságban; az ő szeretete abban nyilatkozik, hogy a kicsinyt is a legnagyobbhoz emelje, nem pedig, hogy a nagyot is a legkisebbhez rántsa le. Nem tekinti Janus-arczczal a világot, nem is tekinteti, mert költészete a legnagyobb mértékben irányzatos, s gyakorlatias céljait nem dobhatja zsákmányul az ellentétek egymást lekötő dialektikájának. Mihelyt az irányzatosság a jövő költészetének főelemévé lesz válandó, a mire nézve különben sok valószínűség forog fenn, a humor azonnal magától megszűnik aesthetikai elv gyanánt szerepelni.

Ha már most úgy tapasztaljuk, hogy a költői irányzatosság mai mesterei többé-kevésbé kielégítettlen hagyják igényeinket, úgy annak oka, hogy a legtöbben, még Hugo és Zola is, alig tudnak költőileg érzékíteni. Náluk a tárgyban az, a mi erkölcsileg oktató, teljesen kívül áll az eszme-fogantatás folyamatán, csak későbbi járulék, nem az alapon-dolattal ered s fejlődik. Erkölcsi meggyőződésük nem áll párhuzamban költői egyéniségökkel, a társadalmi életnézlet pedig, melyet vallanak, inkább elméleti észlelet útján elsajátított valami, mint ösztönszerű sugallat; inkább polemizáló, mint természetes úton meggyőző.

Tegyük fel, hogy valaki jó regényt ír, de a kor fel-fogásával ellentétes nézeteinek s fogalmainak csak mellékes megjegyzésekben, legfőlebb személyei sorsára gyakorolt intéző befolyásában ad kifejezést; holott egy másik, már eredetileg úgy a cselekvényfejlést, mint annak lélektani vázát azon alapokra fekteti, melyeket saját benső intuitiója önkénytelenül nyújt neki. Amaz lehet kiváló költő, de az eredetiség, a

lángész babérja kétségkívül csak ez utóbbit illeti meg, mint a kinél az érzékités művészete oly fokot ér el, hogy a maga eszméi nyomán oly idealis embereket teremtett, oly viszonyokat és kapcsolatokat hozott létre, melyeket a tapasztalati természet is ellenvetés nélkül elfogad magáénak.

Kérdés, vajjon a mesterséges önképzés pótolhatja-e e tekintetben a született egyéniségek hiányát? Egy vonatkozásban aligha. Nem fog úgy hatni tudni a közérzületre, mint ha tudtán kívül foglalna állást a létező viszonyokkal szemben. Bármennyire is általános törvények alá legyen vetve bizonyos vezérszellemek pályája — s ily törvényeknek tekinthetjük az agyfejlődést, öröklött hajlamot, erkölcsi s természeti behatásokat — a tömegre ama titokszerűség varázsa hat bennök, mely szellemi életüket környezi. Hugo Victor egy egyoldalú történeti fejlemény talaján áll, honnan harczot folytat a szintén egyoldalú történeti fejlemények egy más csoportozatával. De mert egyáltalában nehezebb a történelemmel hölcselkedni, mint a természettel hölcselkedni, tehát Hugo Victor helyzete is e szempontból sokkal kényesebb, mint a naturalistáké. Van az emberiségnek bizonyos érzéke az iránt, hogy ne induljon ál-próféták után. Beszélhetnek neki szabadságról, igazságról, egyenlőségről, felvilágosodásról, ha nem fedezik föl benne azt a pontot, hol e szép szavak közvetlen kívánalmaival jönnek érintkezésbe. A forradalmak psychológiája is arra tanít, hogy nem annyira valamely elnyerendő haszon kilátásáért, mint inkább egy türhetlen teher lerázásáért ragadtak a népek fegyvert.

Érzékitőbb Hugo Victor irányzatossága ott, hol a valóság hit egyéni támpontjait teszi vizsgálatá tárgyává az erkölcsi kedélyben. Bármint tiltakozzanak is a dogmatisták, igazat adunk neki abban, hogy a vallás gyakorlati értéke ott kezdődik, hol a személyes fönmaradás kezességéül veti magát közbe s az elmulás gyötrő érzete enyhítésére vállal-

kozik. Kosmogoniai magyarázatokat nélkülözhetünk, az állandó gondviselés áldását jó társadalmi intézmények pótolhatják, de hogy az enyészet irtózatos arczával szembenézzünk, arra csak egy Isten tehet elég erőssé, a végre egy természetfölötti lény támogatására van szükségünk. Soha gondolat ellen lélek úgy fel nem lázadt, mint az ember lelke a halál gondolata ellen, pedig soha valóságosság megtámadhatlanabb alakban nem jelentkezett, mint az elmúlás valóságossága. Minő parányivá sülyed itt már a szív joga, remélni, hinni, s mégis minő görcsösen kapaszkodunk e parányi foszlányba is, hogy valahogy kikerüljük a tátongó kétségbeesést, mely elborítással fenyeget! Mikor e gondolat elfogja a «Religions» költőjét, olyan lesz, mint a szellemidéző, ki a fölingerelt világerők közepette inogva áll, roskadnak térdei s ajka összefüggéstelen szavakat dadog.

Óh, hogy ne lenne több semmi szent, nagy, dicső,
 Minden csak vak esély, árnyék és romhalom,
 Tetvek mázskálása foszló ködalakon,
 Maga a teremtés, homálytól ittasan.
 Ne tudjon semmiről végső céljaiban
 A minek szeretet, ész, igaz a neve.
 Hogy a mit kihányt már, újra meg is egye —
 S szenvedvén, teremtvé, mindaz mit elére
 Ne legyen több, mint a semmi néhány férge!
 Hogy arról se legyen semmi tudomás, hát
 Erzi-e a föld az élet csiklandását?
 Hogy ne legyen eszmény, hogy ne legyen törvény
 Minden egy nagy kérdés, feleletre törvény,
 Hogy a mi él — ha csak a fekete mélység
 Vissza nem köpi e botor, üres szót még —
 Hítványul oszoljon, borzadálytól fázva
 A vad éjszakának kavargásába!

.....

Kik egymást szerették, hiába köny, sohaj.
 Ne lássák már viszont többé egymást soha?

Légyottot egymásnak ne adjanak ott túl?
 Hogyan! e kis arcznak rózsája ha elhull,
 E mosolygó gyermek. ha halál ledöfte,
 Anyák, lealkonyult, vége van örökre!
 Mit! Te kit szeretek, te ki hajnalom vagy,
 Nő, ki által bennem angyalok támadnak.
 Röhögjön az úr rám, ha rebegeve ejtem:
 Várj reám! követlek egyetlen szerelmem,
 Készítsd el helyemet özvegyi ágyadban.
 Hogyan! az egyetlen a mire vágyam van,
 Minek élni kéne, a sír is holt legyen?
 Az ég a reménynek igazat ne tegyen?
 Hazudnék a gyász, mely szivemen ül s éget?
 Nincs jövő? Szemem csak pusztá úrbe téved?
 Alattam sírgödör, felettem szemfedő.
 Életheben is halál a mozgató erő.
 A vakság vég nélkül maga körül forgván
 Szül világozságot, ah! átkos koholmány.
 Mi haszna támad és semmisül a lény meg,
 Ha minden ledől az éj lehelletének?
 A szellő a ködnek sötétséges burka.
 Fölgyulunk egy perczre s kialusunk újra,
 Forgó lapda minden a semminek szárán --
 Óh!

Tartsd meg ezt pokol s add vissza a Sátánt.

Van valami orthodox czopfosság abban, hogy a költő, mint bizonyos papok, előbb megrázni iparkodik olvasói idegeit, mielőtt az erkölcsi megújulás forrásához vezetné. Ez eljárás kockázattal jár, mert attól függ sikere, hogy képes-e valaki a megzavart egyensúlyt úgy állítani helyre, hogy se az igazság, se az emberi érdek ne szenvedjen csorbát miatta? Mondjuk ki őszintén, hogy Hugo keze gyöngé arra, hogy a mélységbe taszítottat kiemelni tudná. A költő, a művész játszhatik az emberi szívvvel, de az a hatalom, mely isteni tehetőségekkel halmazza el, egyszersmind nehéz felelősséget ró vállaira. Felelnie kell a kezeibe letett befolyás miként való felhasználásáról; felelnie kell arról, hogy személyes prestige-ét

nem érvényesítette-e oly érzések és törekvések destrualására, melyekkel jobblétünk s boldogságunk föltételei vannak egybeforrva? Nekünk jogunk van kérdőre vonni Hugo Victort: mi jogon romboltad le oltárainkat, ha mást nem tudtál helyihök állítani? Miért gázoltál ábrándjainkba, ha a valóságot nem tudtad elfogadhatóvá tenni ránk nézve! A bölcs kielégtetetlenül dobja sarokba könyvedet, mert nem tanul belőle sem önbizalmat, sem alázatot, holott a gyöngék csak mérget szívhatják be, mely sziveikből az utolsó hajtás vigaszt is kiöli. Az nem igaz, hogy: «mindent az igazságért», vagy ha igen, akkor az a mi igaz, nem való is egyszersmind; de ha a padlásszoba nedves szalma-kötege, a szűzgyalázat bectelen kenyere ép oly igaz, mint a dúsgazdag unott lakmározása, akkor legyen áldva minden, a mi hazugság, mert akkor bűnösebb az apagyilkosnál az, a ki az alvó szerencsétlent felkölti nyugtot adó álmából.

Beethoven érzékeny lelke előtt megszemélyesül a természet. Mátkagyűrűt cserél vele ringó tó partján, árnyas fűzek alatt, hol fülemilék csattognak nászi dalt. Ő akkor nevet, mikor a pirkadó hajnal, akkor sír, mikor a szakadó zápor, akkor borong el, mikor a felleges ég, akkor tetszeleg, mikor a vízbe hajló virág, akkor imádkozik, mikor az éjszaka. Minek neki a hit, a templom, a kathedra, a tömjén, a palást, a kereszt? Istene két lépésre van tőle, ott, hol az emberi hiúság kőhajlékai véget érnek s szabadba nyílik az út. Azért szólal fel mindegyre kifogyhatatlan hangképleteiben a pász-torsíp, a pitypalaty, a mennydörgés, az esőzúgás, a kúrtriadás, a rovarzummogás. S mert minden mély természeti szemlélet egyszersmind erkölcsi fölmagasulás forrása, nincs teljesebb boldogság az ő boldogtalanságánál. Még ha a halálra gondol is, merengése csak olyan, mint a csendes ősz, melynek elenyészésében édes feltámadás sejtelmes reménye lap-pang. Bánata az elkényeztetett gyermeké, kinek, ha vigasz-

talják, jól esik még jobban sirnia, nem makacsságból, de mert nincs édeesebb a bizonytalan szomorkaságnál biztos bántatlanság közepett s mert tudja, sejtí, hogy annyi nagy-szerűség közt nem lehet olyan erő, oly akarat, mely az övével ellentétben állana, vagy neki rosszat akarna.

Longfellow nem bír ekkora érzékkel a természet bájai iránt. Az amerikai lázas munkásság, a gyárvárosok köszén-levegője képzelmét egész más irányba terelték. Egész eszmeköre és világnézlete bizonyos különleges alapokon fejlett; optimista és józan, szemlélődő és gyakorlatias, haladó szellemű és meggondolt. Az amerikai civilisatio sajátos vonása, hogy nem fél bármely elvből kivonni a végső következményeket s így a keresztyén supranaturalismusból sem késett a spiritismus természetszerű fejleményére jutni. Longfellow is spiritista. Hiszi, hogy a meghaltak lelkei tökéletesebb formában maradnak vissza hajlékaikban, szeretteik körében, az apai háznál, gyermekeik bölesője felett, hitvesük nyoszolyája mellett, itt-ott és mindenütt, látva és észelve, de láthatlanul és észlelhetlenül.

Végre is mindkét megoldás indokolt és önként folyik az illetők költői álláspontjából. Hugo Victor egy harmadik útra tér. Ő a materialismus tényeiből akar magának megnyugtató véleményt szerezni a halál mibenlétéről. A természetet, mint olyant, a maga meztelen érzékiségében nem szereti őszintén; egyszerű báját rikító színvegyületekkel hamisítja meg; pezsgő életteljességét szürke szemüvegen át vizsgálja s üde közvetlenségét a gondolkozás elvont köréből kölcsönzött mystikus kifejezésekbe burkolja. Olyan mint az ujoncz festő, ki tarkán halmoz színt színre, de sem a távlatlan, sem az árnyalás szabályaival nem ismerős. Vagy pedig olyan, mint bizonyos emberek a társaságban, kik, a mikor másról beszélnek is, csak azért teszik, hogy önmagokat s előnyeiket fitogtassák. Ellenben úgy lelkesül ama tudvalevő «nagy-

vívmányokért», mint valami újkori famulus. A doctrinairség általában nem egyszer határozott gyöngéje, kivált, ha materialista keretekben mozog, s a jövő életre vonatkozó felfogását is egyenesen az anyagfolytonosságra alapítja.

Alig hogy birtokul ejti a pusztulás,
 Száz s száz elem, miként mogorva uzsorás,
 Ki a léleknek csak rövid kölcsönt adott,
 Rontnak a testre rá s osztoznak rajta ott.
 S mert a halál felett élet rendelkezik,
 Az őt megilletőt elveszi mindenik.
 Minden atom, vízben, földön és levegőn
 Igénylett részének bűsz Shylock-ává lőn.
 Mélységes természet! Falánk, telhetlen űr!
 Alant s fent, éjben és térben köröskörül,
 Minden egyszerre hat, egyszerre dolgozik,
 A kőtől a gyepig s tó gőzölgéseig.
 Por, szellő és virág, gyúlékony gázelem,
 S a vak sötétségnek függő mélységiben
 Az embert alkotó anyag fölbomlik ott,
 Kiterjed, szétesik, meg szertefoly s legott
 A végtelenbe így sietve oszlik el. Stb.

Senki sem szólhat ellene. Hugo Victor itt tökéletesen igazat mond, a kérdés csak az: eleget is-e? De nem mond eleget, mert nem látszik tudomást venni arról, hogy az egyéni fönmaradás szükségkép az öntudat szellemi folytonosságához van kötve. A fölhozott tényeket már kétezer év előtt tudták, azok tehát nem újak; hanem a különbség az, hogy a brahminok több költői érzékkel voltak felruházva, mint mi s igen helyesen nem azt tanították, hogy az anyag különböző szellemiségek formáját ölti magára, hanem, hogy megfordítva, a szellem fokenként különböző anyag-állományokon megy keresztül (transmigratio). Ez a valódi eszményített materialismus, ezt sejteti velünk Beethoven, Göthe pantheismusa. Nem mintha kisebbiteni akarnók Hugó tehetségét, de ránk felemelőbben s megnyugtatóbban hat még ama másodrendű

amerikai költő elhunyt kedveséhez intézett következő sora is, mely pedig csak részleges megoldást rejt magában.

Óh bár gyakran bánt a kétség,
 Ámde nagy vígasztalás
 Tudnom azt, hogy ily lény is még,
 Élt, s meghalt mint annyi más.

De itt annyira elevenen van találva maga az emberi szív, oly genialisan van fölfejtve egy egyszerű igazság, hogy tudniillik közös balsorsban enyhít a tudat, hogy abban velünk együtt olyanok is osztozkodnak, kiket szívünk vagy ítéletünk magunknál előbbre helyezett, miként szinte jól esik Hugó eszméinek rideg zápora elől egy szerényebb génius meleg. barátságos hajléka alá huzódnunk.

Am jól van, merítsünk erőt kicsinységünkéből; ott a hol már megragadhatlanná válik, a gyöngesség is hatalom. Tegyük fel, hogy se bűneinkben, se erényeinkben nem tudunk a számbavehetőségig emelkedni, hogy nevetség volna még csak hinni is, hogy valami rajtunk kívül álló a mi ártalmunkra törhet. Vagy ha igen, úgy vegyünk például Hugo parabolájából a manicheus lovat, melyet egy ismeretlen démon nappal ütésekkel halmoz el, s halálíg futtat, napnyugtán azonban egy más szellem ennie s innia ad, friss szalmát hány alomjába s megveregeti szügyét, s ő csendesesen hunyja le szemét, mondván: «Mindegy! ketten vannak». Vagy vessük meg alapját egy egyetemes asketizmusnak, hasonlóan a régi egyiptomiakéhoz, kik mulatásaik közt sem feledkeztek meg a halálőről. Egy ily életszemléletnek mély eudaimonológiája van, s a földi lét utolsó pillanatainak komoly ünnepélyessége megérdemli, hogy egy egész élet előkészületeinek tárgyát képezze. De mindenesetre, bármelyik módozatot vegyünk is, legyen a bensőnk és a külvilág közötti ellenmondás megoldásának vagy elsimításának erkölcsi hatálya, történjék megadott alapokon, ne tegyen erőszakot a kedélyen s inkább legyen tudományos, mint lélektani szempontból hypothetikus.

Hugo Victorban sokkal több az ész gögje, semhogy az eltörpülés bölcséletéhez folyamodhatnék, sokkal több az életkedv, semhogy hajlandó lenne asketává lenni. Hanem azért nem hiszszük el neki, bármint szenvelgi is, hogy ő végmegállapodásra jutott volna azon kérdésekkel szemben, melyeket maga elé tűz, legföljebb azt mondjuk róla, a mit némely tudákos papról: «Ime, ez embernek kis ujjában van a teremtés minden rejtélye! Mért nem győz hát minket is meg, mért nem segít hát gyötrelmeinken, mért nem világosítja meg bizonytalan töprengéseinket? Mert még eddig nem hallottunk tőle egyebet frázisoknál, a mikben minden van, csak az nem, a mi kell. Szók, szók, szók!»

Hamlet kitörését akaratumk ellen is kierölteti belőlünk Hugo Victor hymnus-szerű föllendülése könyve végén, midőn ünnepélyesen vallást tesz Isten lételéről. Csodálatos záradék az inspiratio remeke, a mint fokozatosan végig halad a kedély mélyebb és vastagabb húrjain, hogy egyszerre az önkívületbe jött lélek rajongó zsolozsmájába csapjon át, mely mint a tripos papnöjének önfeledt dadogása, részegítőleg hangzik el ajkairól. A 9-ik symphonia betűkbe öntött diadalmi harmonájának nevezhetnök, ha nem volna egy megszorult óriás lángelmű szédelgése. Így azonban kedvünk volna utána kiáltani Hugo Victorinak, hogy: «Bocsánat! Előbb a végét lássuk, ha már ennyire vagyunk». Úgy tesz, mint a felsült bűvész, ki, hogy nem sikerült kísérleteitől a figyelmet elvonja, egy ügyes fordulattal segíti ki magát a zavarból.

Azt mondám láthatlan? Úgy nem volt igazom.
 Ő létezik. Se föld, sem ég, se borzalom,
 Se szeretet, se gög, sem alázat, se szó
 Ki nem dadogja azt, mi benne él s való.
 Ő van, ő van, ő van, kezdet és vég ne'kül,
 A mindenség, a tűz, az ég, a fény, az ür,
 Nap s éj csak számjegyek, ő összeget teszen.

Magának teljesség, embernek végtelen.
 Mily balgaság dogmát s Istent találni fel!
 Ő van, ő létezik, s érzük be ennyivel.
 Ember! hogyan? Vallást akarsz csinálni te?
 Nekem elég, hogy őt szemlélnem engede;
 Érd be, hogy benne hiszsz; érd be azzal, a mit
 Reménység szárnyain elődbe nyújt a hit.
 Érd be, hogy ihatod a bűvös gyógyítalt,
 Érd be, hogy így szólhatsz: Ő van, mert dajkadalt
 Halkan susog a nő alvó kisded felett,
 Ő van, mert a kebel titokban megrepeg.
 Ő van, mert homlokom magasan hordom és
 Kivüle más urat nem ismer el az ész.
 Ő van, mivel Caesar remeg Patmos előtt,
 Ő van, mert hangosan érzem e szókban őt:
 Eszmény, Kötelesség, Tudás, Ész és Tökély.
 Ő van, mert hisz a bűn kegyelmet tőle kér.
 Mert lelkem kisegít, ha testem árta tán,
 S mert virradásra vár egy ily nagy éj után.
 Órjásra nő, felé ha száll a gondolat.
 Ember, őrizd meg ezt s áldd esdő szomjodat,
 De aggály s félelem ne költessen veled
 Istenről gyáva és valótlan képeket:
 Dobj el botor kátét, grammatikát s koránt,
 Ügyetlen rém-kovács szerszámod' sutba hányd.
 Élj jól és mulatozz, szeressél és aludj,
 Tekintsd magad felett a nagy égboltot úgy,
 Mint önmagadban is lelkednek mély egét.
 Tekintsd a lángot, mely lobogva benned ég,
 Világló gócz gyanánt, meg nem közelghetőn,
 Benned s kívüled egy tündöklő fényözön.
 Alant s fent, mélyen most, majd ismét magosan,
 De mindig biztatón, nem baljóslatúan.
 Soha nem tűnve le, nem halványulva el,
 Homályból kelve ki, tetőkön gyúlva fel.
 A gyűlölet az éj. árnyék a hosszúság,
 Ám ez szelíd sugár, örök derűs világ.
 Hiába káromlod, fényéből mitse veszt,
 Ez ihlé Orpheust, ez hevité Hermest,

Egy iszonynyal teljes, magasztos, szent csoda,
 Madárfészékében és a fának lombjiba.
 Bár bírja minden, ám meg nem ragadható,
 Az örök vágy előtt merevre tapadó.
 Szünetlen kínálja s nem adja meg magát,
 A roppant nyilvánlét, mely hallgat s megbocsát.
 Ömölve terjedő fényes sugárözön,
 Mely csillag az egen, mely rózsa a mezőn,
 Egyszerre itt, amott, alant s fent mindenütt,
 Tegnap, ma s holnap is, álom s való együtt.
 A szín- és hangvilág ezer pezsgésiben,
 S látásunk száz körén egyszerre van jelen.
 A boltos kék egen s a kósza árny fölött,
 A létezőkben, a zúgó élet között.
 Káprázó látomány, a melybe' hinni kell,
 Villám, melyből a jó, igaz s szép létre kel. .
 Csillagforgás között rejtélyesen ragyog,
 S a köd, a borulat, dörgés és viharok
 Mind, mind felolvadnak iszonytató hevén,
 Öröm és szeretet cseppjeivé levén.
 Ha van még szív erős, ha van lélek szilárd,
 Abban is erjesztő, meleg fuvalma járt,
 Mely patakként bugyog, szökel s előre tör,
 Szikrázó forrása áldásos méhiből.
 Ó van, ó van. Tekintsd, ha térítőbe hág,
 Úgy Lelkiismeret, tengelye Igazság.
 Van éj-napegyene, az Egyenlőség a',
 A szabadság pedig derengő hajnala.
 Mit lelkünk képzél, azt ő aranyozza be.
 Ó van, ó van, ó van, s nincs vége s kezdete,
 Sem fogyta, nyugta sincs, sem álma s éjjeli —
 Szűnj meg hát féreg már napot teremteni!

Egy végtelen óda — ezzel volna Hugo Victor költési irányja legjobban jellemezhető. De a lyrai álláspont utolsó harcát vívja benne a kor kibővült szellemi látkörével. Az irányzatos elem, melyben bővülködik s mely megöli a lantos költészetet, igazán otthon csak a jövő ama két hatalmas

műfajában érzi magát, mely idővel minden mást magába fog nyelni; a drámában és regényben. Valamint az egyes művészeti ágakban észlelhető az a törekvés, hogy egyetlen összművészetté tömörítsék az anyagi föltételeik szerint különvált nemeket, úgy a fejlődő ízlés is időről-időre félrevet egy-egy avult válfajt vagy formát, hogy alkalmasabbakat toljon helyettök előtérbe. De a formának minden változása, a lényeg, a gondolkodás változásával áll összefüggésben s a költőnek nem rideg érvekkel, de a valóság költői látszatával kell harcolnia meggyőződése mellett. A lyrában csak az érzés misé- gének, nem pedig mikéntjének van helye. Ezért lett szűk az az eszmék mai forrongásának befogadására. Ezért fészkelte be magát az irányharcz legelőször is oda, a hol a leg- hálásabb tért vélt nyerhetni: a regény és dráma erkölcsi világnézetébe.

Igenis van a Hugo Victori világnézetnek egy negyed vagy ötödsorban kivonható fontos és alapos következménye. De ez annyira szűkkörű, s a felvilágosodott szellemek oly- annyira korlátolt elite-jének van szánva, hogy egy nagy köl- tőnél, kinek hivatása a koreszmék általános nehezését jut- tatni kifejezésre, alig tudható be érdemszámba. Lépjen ki az emberiség önmagából, helyezze át magát egy képzelt világcél eszményi álláspontjára, tegyen, dolgozzék, szenved- jen, örüljön másokért, rázzon le magáról mindent, a mit önzés, előítélet, szeszély, egyéni felfogás ezer gyökérszállal kötöztek lényéhez; egyszóval: álljon elő az abstract ember. Így akarnák ezt a humanista apostolok. Csakhogy bármily mértékben ismerjük is el, hogy az emberi polgárosulás elé lehetetlen volna szebb célzt tűzni, mint a fejlődő önismere- tet, a józan ész nem hiheti, hogy ne volna veszélyes ily célz felé mesterségesen csigázni a modern művelődést.

Várnai Sándor.

PARLAMENTI REFORM.

— Második közlemény. —

II. A modern népképvisélet lényege.

A modern népképvisélet a korábbi érdek — illetve rendi képviseletről fejlődött ki. Bluntschli szerint¹ ismérvei ennek: *a*) hogy a nép egységéből indul ki, ezt van hivatva kifejezni; *b*) kizárja a képviselők utasításhoz kötöttségét azon oknál fogva, mert minden képviselő az egész nemzetet képviseli; *c*) kizáratik a képvisélet tagjainak minden felelőssége és *d*) a képviselők nem egyes rendek, osztályok, hanem az egész nép és az állami érdekek képviseletére vannak hivatva.

A régi rend csak a nép bizonyos osztályainak adott törvényes organumot, a képviseleti rendszer ugyanezt megadja a nép összes osztályainak. A rendi alkotmányok szerint a rendi jogokban való részvétel mint privilegium jelentkezik, a képviseleti rendszer szerint a népjogokban való részvétel általános jog. A régi rendek saját jogukat gyakorolják és tanácskozásaik a fejedelemmel szemben a magánjogi egység jellegével bírnak, a képviseleti rendszerben a képviselők a nép szerveiként jelentkeznek és az mondatik, hogy nyilatkozataik a népet azért kötik, mert *fictio* útján a népakarat kilyfolyásának tekintetnek.² A régi rendi képviselet és a modern

¹ Allg. Staatsrecht 50. s köv. l.

² Zöpfl: Grundsätze des allgemeinen und des constitutionell-monarchischen Staatsrechts. 254. l. — Gerber: Deutsches Staatsrecht. 122. l. — Erről alább.